

ORTADOĞU YILLIĞI

2012

AÇIK KİTAP

ORTADOĞU
YILLIĞI
2012

Ortadoğu Yıllığı

Sahibi: Bilgi Kùltür Derneęi adına Kemal İnat

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Muhittin Ataman

Editörler
Kemal İnat, Muhittin Ataman

Yardımcı Editörler
Ali Balcı, Nebi Miş, İsmail Numan Telci

Kitap Tanıtım Editörü
Murat Yeşiltaş

Yayın Kurulu
Tuncay Kardaş, Filiz Cicioęlu, Zafer Akbaş, Mehmet Öcal,
Yıldırım Turan, Rıdvan Kalaycı, Mustafa Yetim, Bilal Yıldırım,
Ensar Muslu, Ömer Behram Özdemir, Nuh Uçgan

Danışma Kurulu
Birol Akgün, Berdal Aral, Tayyar Arı, Atilla Arkan, Veysel Ayhan,
Jurgen Bellers, Bünyamin Bezci, Ömer Çaha, Cenap Çakmak,
İhsan Dağı, Burhanettin Duran, Raymond Hinnebusch, İrfan Haşlak,
Mesut Özcan, Ahmet Öztürk, Harun Öztürkleş, Markus Porsche-Ludwig,
Ahmet Uysal, Yüksel Sergin, Ramazan Kılınç, Ahmet T. Kuru

Adres: Sakarya Sanat Galerisi, Kent Park,
Maliye Caddesi No:2/1 (İfaiye Karşısı) Adapazarı/Sakarya
Telefon: 0264 295 63 73
www.ortadoguyilligi.com
ortadoguyilligi@gmail.com

açılmkitap
Halıçılar Cad. Kocaoęlu Apt. No: 38/1 D:4
Fatih - İstanbul
Tel: 0212 520 98 90 Fax: 0212 527 06 77

açılmkitap: 59
uluslararası ilişkiler: 4

yaymevi sertifika no: 22787

ISSN: 2146-7595
ISBN: 978-9944-105-51-4

içdüzen - kapak: tekin öztürk
baskı: Şenyıldız Mat. Hed. Eęy. Tek. San. Tic. Ltd. Şti
Maltepe Gümüşsuyu Cad. Dalgıç İş Merkezi K:1 No:3
Topkapı-İstanbul Tel: 0212 483 47 91
Matbaa Sertifika No: 11964

*Ortadoğu Yıllığı aşığıdaki endeksler tarafından taranmaktadır:
Columbia International Affairs Online (CIAO), Proquest, EBSCO, ASOS Index.*

*"Yılda bir kez yayınlanan Ortadoğu Yıllığı hakemli bir dergidir.
Yazı ve makalelerin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir."*

açılmkitap bir pınar yayın grubu kuruluşudur.

Önsöz

2005'ten beri yayınlanmakta olan Ortadoğu Yıllığı bu sayısıyla birlikte sekizinci kez okuyucularıyla buluşmuş oldu. Son dönemde içeride demokrasisini sağlamlaştıran ve bunun getirmiş olduğu istikrar ortamı sayesinde belirgin bir şekilde ekonomik, siyasi ve askeri kapasitesini artıran Türkiye'nin Ortadoğu'daki bölgesel güç konumuna uygun politikalar izleyebilmesi için bu bölgenin daha iyi tanınması giderek daha önemli hale gelmektedir. Hem siyasi karar vericiler hem de araştırmacılar ve akademik dünya için Ortadoğu bölgesindeki ülkelerin siyasi, ekonomik ve toplumsal yapılarının detaylı bir şekilde bilinmesi ve bu yapılara dair yaşanan süreçlerin sağlıklı bir şekilde analiz edilebilmesini kolaylaştırmayı amaçlayan Ortadoğu Yıllığı "doğru bilgi ve sağlıklı analiz" sloganıyla yola çıkmıştı. Bu yolda kararlı bir şekilde ilerlemenin ve bir kesinti olmadan sekizinci sayıya ulaşmanın mutluluğunu yaşıyoruz.

Ağırlıklı olarak Sakarya Üniversitesi akademik kadrosu tarafından hazırlanan Ortadoğu Yıllığı, Sakarya Üniversitesi'ndeki Ortadoğu odaklı faaliyetlerin ürünlerinden birini oluşturmaktadır. Ortadoğu Yıllığı ile Ortadoğu bölgesine odaklanmaya başlayan Sakarya Üniversitesi, "Ortadoğu Çalışmaları" isimli iki yüksek lisans ve bir doktora programı açarak bu alandaki faaliyetlerini genişletmiştir. Bu programlardan örgün öğretim olan yüksek lisans ve doktora programları Türkçe, Arapça, İngilizce ve Almanca dillerinde dersleri içerirken diğer program ise özellikle Ortadoğu bölgesinden uluslararası öğrencilere de hitap edecek şekilde İngilizce ve uzaktan eğitim şeklinde dizayn edilmiştir. 9-11 Ekim 2012 tarihlerinde Sakarya Üniversitesi'nin ev sahipliğinde gerçekleştirilen "Ortadoğu'da Siyaset ve Toplum Kongresi" de aynı odaklanmanın başka bir ayağı olarak görülebilir. Ortadoğu konusunda çalışan Türkiye ve yurt dışından 150'yi aşkın akademisyen, siyasetçi ve sivil toplum kuruluşu temsilcisini Sakarya Üniversitesi Kültür ve Kongre Merkezi'nde Sapanca Gölü manzarası eşliğinde buluşturan Kongre'de sunulan Türkçe, Arapça ve İngilizce bildiriler Ortadoğu siyaseti, ekonomisi ve toplumsal ya-

pısına ışık tutacak bilgi ve analizler içermiştir. Yine Sakarya Üniversitesi'nde kurulan Ortadoğu Araştırmaları Merkezi'nin yapacağı faaliyetler ile Ortadoğu konusunda eksikliği hissedilen akademik çalışmalara katkıda bulunması amaçlanmaktadır.

Ortadoğu Yılığ 2012'nin birinci bölümünde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ele alınırken ikinci bölümde "Çekirdek Ortadoğu" olarak tanımlanan bölgede bulunan 15 ülkede 2012 yılında siyasi ekonomik ve toplumsal alanda yaşanan gelişmeler bir yıllık formatında incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise bağımsız makaleler yer almaktadır. Önceki yıllıkların önsözünde belirtildiği gibi, söz konusu olan bir yıllık olduğu için, atıflar ve kaynakça konularında farklı bir yöntem izlenmiştir. Okuyucuyu sıkmamak amacıyla, yararlanılan gazetelerin ve haber ajanslarının bir kısmı internetten alınmasına rağmen, internet adresleri verilmemiş, sadece haberin ismi, hangi gazete ya da haber ajansından alındığı ve haberin yayınlandığı tarih bilgileri yazılmıştır. Söz konusu haberlerin asıllarına ulaşmak isteyen okuyucuların, ilgili gazete ya da haber ajanslarının internet sitelerinden, haber başlığı ve tarihini yazmak suretiyle arama yapmaları yeterli olacaktır.

Ortadoğu Yılığ 2012'nin bu aşamaya gelmesine katkıda bulunan tüm yazarlarımıza, son halini almasında desteklerini esirgemeyen Bilal Yıldırım, Ömer Behram Özdemir, Recep Tayyip Gürler ve İsmail Akdoğan ile yayın sürecinin hızlı sonuçlandırılması konusunda desteğini esirgemeyen Açılım Kitap'a teşekkür ediyoruz.

Kemal İnat

İçindekiler

Türkiye'nin Ortadoğu Politikası 2012 / Kemal İnat.....	9
Ortadoğu Ülkelerinin 2012 Yılı Gelişmeleri	31
Irak 2012 / Rıdvan Kalaycı	33
İran 2012 / Murat Yeşiltaş	63
Filistin 2012 / M. Cüneyt Özşahin	97
Lübnan 2012 / Cenap Çakmak	117
İsrail 2012 / Yıldırım Turan.....	137
Suudi Arabistan 2012 / Muhittin Ataman - İsmail Akdoğan.....	157
Mısır 2012 / İsmail Numan Telci	183
Suriye 2012 / Nebi Miş.....	217
Ürdün 2012 / Zafer Akbaş.....	255
Birleşik Arap Emirlikleri 2012 / Mustafa Caner	277
Yemen 2012 / Ensar Muslu.....	297
Kuveyt 2012 / Fahriye Keskin	325
Umman 2012 / Selim Dursun - Sefa Mutlu Koca	349
Katar 2012 / Mustafa Yetim.....	369
Bahreyn 2012 / Ahmet Öztürk	387
Ortadoğu Üzerine Makaleler	411
Türkiye'nin İsrail ile İlişkilerinin Değişen dinamikleri: Bir 'Güvenlikleştirme' Analizi/ Ali Balcı - Tuncay Kardaş.....	413
Ortadoğu'da Dinsel ve Mezhepsel Çatışmalarda Ulemanın Rolü Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım / Muammer İskenderoğlu.....	435
Franda'da İslamofobik Söylemin Ana Akımlaşması ve Arap Baharı'nın Ekisi / Ömer Behram Öztemir.....	445
Arap Baharı'nın İran-Suudi Arabistan İlişkileri Üzerindeki Etkisi / İsmail Akdoğan	463
Kitap Tanıtımı / Book Review	483

Resmi Adı	Ürdün Haşimi Krallığı
Başkent	Amman
Yüzölçümü	92.300 km²
Nüfus	6.510.000
GSYH	31,21 milyar dolar
Hükümet Biçimi	Anayasal Monarşi
Devlet Başkanı	Kral Abdullah
Başbakan	Abdullah Ensour
Dışişleri Bakanı	Naser Judeh
Türkiye Büyükelçisi	Amjad al Adaileh
Askeri Harcamalar	2,96 milyar dolar
Asker Sayısı	100.700

Etnik Yapı

Arap	% 98
Diğer	% 2

Dini Yapı

İslam	% 92
Hıristiyan	% 6
Diğer	% 2

Petrol Üretimi	87,77 varil/gün (2011 verileri)
Petrol Tüketimi	107.000 varil/gün
İhracat	7,897 milyar dolar
İthalat	18,4 milyar dolar

Ürdün 2012

Zafer Akbaş

[Yrd. Doç. Dr., Düzce Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü]

Özet

Ürdün, Arap Baharı kapsamında şiddetin az görüldüğü fakat eylemlerin hala devam ettiği ülkelerden biridir. Batı başkentleri ve Körfez Monarşileri ile yakın ilişkileri olan Ürdün'e Arap Baharı dalgasının rejim değişikliğine yol açmaması için bu müttefiklerinden destek gelmektedir. Buna rağmen Ürdün halkı Arap Baharı kapsamında düzenlenen eylemlere yoğun bir biçimde katılmaktadır. 2012 bu anlamda en çok gösterinin düzenlendiği yıllardan birisi olmuştur. 2012'de ülkede karşılaşılan en büyük sorunlardan biri de Arap Baharı sonucunda ortaya çıkan Suriye'deki iç savaştan kaçanların yol açtığı sığınmacıların durumdur. Resmi kaynaklara göre 200 bin, gayri resmi kaynaklara göre 400 bin kişi olarak ifade edilen sığınmacıların ihtiyaçlarının karşılanması, Ürdün yönetimi için büyük bir ekonomik yük oluşturmuştur. Bununla birlikte ülkenin dışa bağımlı ekonomik yapısı da Kral Abdullah rejimi için bir büyük sorun olarak güçlenerek varlığını devam ettirmektedir. Dışa bağımlılığı azaltmak amacıyla kurulmak istenen nükleer santraller dair çalışmaların, Japonya'da Fukuşima santralindeki patlamadan sonra, durdurulması ise sürpriz bir gelişme olmuştur. Ülke iç siyasetindeki önemli olaylar bağlamında ise Ocak ayında yapılan genel seçimler öncesinde yaşananlardan bahsedilebilir. Ürdün rejimi, Arap Baharı'nın da etkisiyle politik reformlara hız vermiş ve bu kapsamda seçim yasasında değişiklikler yaparak; Başbakan'ın meclisle istişare edilerek atanması, meclis üye sayısının artırılması ve seçim sisteminin değiştirilmesi gibi kararlar almıştır. Ancak en güçlü muhalefet partisi olan İslami Hareket Cephesi ile diğer muhalefet grupları, Seçim Kanunu ile getirilen düzenlemelerin, rejim taraftarlarını güçlendirmeye yönelik bir sistem olduğunu ve demokratik katılımı sağlamayacağını ileri sürerek seçimleri boykot edeceklerini duyurmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Arap Baharı | Seçim Tartışmaları | Sığınmacı Sorunu | Politik Reform

Jordan 2012

Abstract

Jordan is one of the countries where violence was relatively low but protests still continue during the Arab Spring. The Gulf Monarchies and the Western countries do not favor a regime change as a result of the Arab Spring in Jordan. They, therefore, support Jordanian regime in every angle. Despite this support, Jordanians were eager in their anti-regime protests. The demonstrations against the regime of King Abdallah were especially visible in 2012. One of the most important problems of Jordan in 2012 was the question of refugees who escaped from the civil war in Syria. According to official figures, the number of the refugees has scaled up to 200.000, but informal records claim that there are 400.000 Syrian refugees in Jordan. Fulfilling the economic needs of Syrian refugees is a huge burden on Jordan's economy. Foreign-dependent economic structure of Jordan is still a vital problem for the regime. The attempt to establish a nuclear power station which aimed to reduce the foreign dependency was surprisingly stopped after the nuclear explosion in Fukushima. The events that took place before the general elections of January 2013, were one of the most important processes of the politics of Jordan in 2012. Jordanian regime has accelerated the political reforms after the Arab Spring. In this regard, the assignment of the prime minister in consultation with the parliament, increasing the number of members, and revision of the electoral system were decided by changing the election law. However, the Islamic Action Front, the most powerful opposition party, declared that they would boycott the elections, because the new regime based on the new election law allegedly aimed to strengthen the regime supporters and did not ensure democratic participation.

Keywords: Jordan | Arab Spring | Election Debates | Refugee Problem | Political Reform.

İç Gelişmeler

Arap Baharı Eylemleri ve Hükümet Değişiklikleri

Arap Baharı'nın başlamasıyla birlikte rejim karşıtı protesto gösterileri, Ürdün'ün iç ve dış politikasında en önemli gündem maddelerinden biri olmuştur. 2012 yılı boyunca da bu eylemler güçlenerek devam etmiştir. Ülkenin karşı karşıya olduğu ekonomik sorunlar ile Suriye'deki iç savaştan kaçan sığınmacıların da Arap Baharı'nın tetiklediği rejim sorununa eklenmesi Ürdün'ü zor durumda bırakmıştır. Bu nedenle 2012 yılına gelindiğinde Ürdün rejiminin dış destek almadan bu sorunları çözmesi neredeyse imkânsızlaşmıştır. Dolayısıyla Ürdün rejimi, sorunları çözmek için bölgesel ve bölge dışı aktörlerle sıkı diplomatik ilişkiler kurarak, ekonomik kaynak ve siyasi destek temin etmeye çalışmıştır.

Ekonomik sıkıntılar, Arap Baharı kapsamında düzenlenen eylemlerin en önemli motivasyonu olmuş ve Ürdün halkı ekonomik iyileşme talebiyle sokağa çıkmıştır. Eylemlerin bir diğer önemli motivasyon nedeni de siyasal haklar talebidir. Eylemciler daha fazla politik temsil talebiyle de gösteriler düzenlemiştir. Tam da bu nedenle Ürdün'deki eylemlerde sadece politik muhalifler değil, aynı zamanda çalışanlar, gençler ve işsiz kesimler de rol almıştır. Bu bağlamda önemli eylemlerden biri öğretmenler tarafından gerçekleştirilmiştir. Ülkede Şubat ayının ilk haftasından itibaren, ilk ve orta eğitimde görev yapan öğretmenler, maaş zammı talebiyle grev başlatmıştır. Öğretmenlerin grevi ülkede ses getirmiş ve gündemi meşgul etmiştir.

Başbakan Şevket el-Hasaneh, öğretmen grevlerine ilişkin bir açıklama yaparak; "Ülkemiz, tarihin hiçbir döneminde yaşamadığı kadar ekonomik ve mali kriz yaşıyor. Öğretmenleri grevi bırakmaya ve görevlerine dönmeye da-

vet ediyorum” demiştir. Öğretmen maaşlarına Nisan ayından itibaren geçerli olmak üzere zam yapılacağına dair söz verilmesi üzerine, üç hafta süren eylemlerden sonra greve son verilmiştir. Benzer şekilde, 16 Kasım’da da daha iyi yaşam koşulları talep eden ve hükümetin yaptığı zamları protesto eden öğretmenler, tekrar gösteriler düzenlemiş ve bir günlük grev kararı almıştır.¹

Ürdün’deki gösteriler yılsonuna doğru artmıştır. Ekim ve Kasım ayları en çok eylemlerin yapıldığı aylar olmuştur. 5 Ekim’de Başkent Amman’da en az 15 bin kişinin katıldığı gösteri yürüyüşü yapılmıştır. Söz konusu gösteri, Arap Baharı’nın başlangıcından beri en çok katılımın gerçekleştiği gösteri olmuştur. Ürdün’ün en büyük muhalefet partisi ve Müslüman Kardeşler Hareketi’nin politik kanadı olarak nitelenen İslami Hareket Cephesi (IAF), seçimlere katılmama iddiasında bulunarak; daha geniş politik temsil ve daha demokratik bir meclis talebini dile getirmiştir.² Yapılan gösterilerde, Kral’ın çok fazla yetkiye sahip olduğu ve bu konuda politik reform ihtiyacının gerekliliği dile getirilerek Kral Abdullah’ın yetkisi altında olan politik sistemde, daha fazla temsil olanağının sağlanması gerektiği ifade edilmiştir.³

Ürdün’deki gösteriler analiz edildiğinde, gösterilerin 2 temele oturduğu görülmektedir. Gösterilerde bir taraftan politik reform talepleri; diğer taraftan ekonomik sorunların çözülmesine dair istekler dile getirilmiştir. Yıl boyu süren gösterilerdeki talepler bu eksendedir.

13 Kasım Salı günü petrol zammını protesto eden gösteriler başlamıştır. Ülkedeki 70 reformcu ve gençlik hareketi, petrol zamlarını protesto amacıyla sivil itaatsizlik eylemi başlatmış, binlerce kişi 15 Kasım’da tekrar Kral Abdullah’ı devirme çağrısıyla çeşitli kentlerde sokaklara dökülmüştür. Hükümetin petrol zammını protesto eden gruplar, Kral Abdullah aleyhinde sloganlar atmıştır.⁴ Bakanlar ise gösterilerle ilgili yaptıkları açıklamalarda; 5 milyar dolarlık bütçe açığını kapatılabilmek ve Uluslararası Para Fonu’ndan (IMF) 2 milyar dolarlık finansal yardımı garanti altına almak için zam yapılmasının zorunlu olduğunu savunmuşlardır. Bu arada bazı göstericiler, Kral’ı eleştirmenin hapisle cezalandırılan bir suç olduğunu bilmesine rağmen, açıkça Kral’ı eleştirmekten de geri durmamıştır.⁵ Benzer şekilde 16 Kasım’daki gösterilerde de protestocular, rejimin düşmesini ve Kral Abdullah’ın tahtı terk etmesini istediklerini dile getirmişlerdir.⁶ Bu protestoları müteakip, Kral Abdullah bir açıklama yaparak, Körfez ülkelerine sitem etmiş ve Ürdün’e daha fazla destek vermeleri gerektiğini savunmuştur.⁷

2012 yılındaki rejim karşıtı gösteriler bir önceki yıla nazaran daha güçlü bir ses tonu ile dile getirilmiştir. Ayrıca önceki yıldaki gösterilere kıyasla, Kral’ın tahtı terk etmesi ve yetkilerini azaltması yönündeki talepler, daha sık ve güçlü bir şekilde vurgulanmıştır. Kral Abdullah, buna karşın acil çözüm olarak hükümet değişikliklerine gitmiştir. Arap Baharı’nın Ürdün’deki işaretleri sayılan gösterilerin artması sonucu yaşanan hükümet değişiklikleri, ülkedeki siyasi istikrarı olumsuz etkilemiştir.⁸ Bu bağlamda yapılan değişikliklerin önemli bir örneğini Şevket el-Hasaneh’in görevden alınması oluşturmaktadır. Ürdün Başbakanı Avn Şevket el-Hasaneh, Türk Anayasa Mahkemesi’nin

kuruluşunun 50. yıldönümü nedeniyle Ankara'ya yaptığı resmi ziyarette istifa ettiğine dair çıkan haberleri doğrulamış ve istifa nedenini, “Anayasadan kaynaklanan güçlerim hakkındaki bir anlaşmazlık sebebiyle böyle oldu” şeklinde açıklamıştır. Ürdün Kralı Abdullah, Başbakan Hasaneh'in görevinden istifası üzerine, eski Başbakan Favez Taravne'yi yeni hükümeti kurmakla görevlendirmiştir.⁹ Kral Abdullah kendi konumunu sürdürmek ve rejimin devamını sağlamak üzere sadece hükümeti görevden almakla kalmamış, aynı zamanda Anayasası'nın 34. maddesinin kendisine verdiği meclisi feshetme yetkisine dayanarak parlamentoyu da 4 Ekim'de çıkardığı kararname ile feshetmiştir.¹⁰ Kral Abdullah, 2012 Ekim ayı sonunda, 2013 Ocak'ta parlamento seçimlerine gidilmesini istemiştir. Ayrıca eski bir bakan olan Abdullah Ensür'u da Başbakan olarak atamıştır.¹¹ Başbakan Ensür, 11 Ekim'de göreve başlayan geçici hükümette, Maliye, Dışişleri ve Planlama Bakanlıklarını da üstlenmiştir.¹² Kral Abdullah, her ne kadar parlamento seçimlerini yenilemek ve yeni başbakan atamak suretiyle, Arap Baharı eylemlerini sona erdirmeyi hedeflediyse de bunun gerçekleşmesi son derece zayıf görünmektedir.

Reform ve Seçim Tartışmaları

Uluslararası dengeleri iyi gözeten ve Suudi Arabistan'dan mali destek alan Ürdün rejiminin hedefi, İngiltere ve Danimarka benzeri bir “anayasal monarşi” düzenine geçmektir. Bunun için belli sayıda ve belli siyasal görüşleri yansıtan siyasi partilerin kurulması hedeflenmektedir. Rejim, politik alanın bir anda açılması durumunda Müslüman Kardeşler ve benzeri hareketlerin ağırlıklarını artıracığından endişe etmekte ve süreci kendi lehine yönlendirmeye çalışmaktadır.¹³

Bu anlamda Ürdün'de 2012 yılı reform tartışmalarının önemli bir boyutunu yeni seçim yasası oluşturmuştur. Seçim Kanunu'nda daha çok milletvekili çıkarılması ve seçilme usulünün nasıl olacağı ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Yeni kanunla Temsilciler Meclisi'nde 120 olan milletvekili sayısı 150'ye çıkarılmıştır. Muhalefet partileri tüm milletvekili kontenjanının yüzde ellisinin parti listelerine ayrılmasını isterken, bu oran yüzde on sekizlerde tutulmuş ve toplam 27 koltuk tahsis edilmiştir. Muhalefet, Kral'ı destekleyen Bedevi bölgelerine ait kadın milletvekili kontenjanının üçten fazla tutulmasını eleştirmiş, bu sistemin nüfusun yüzde altmışını oluşturan Filistin kökenli Ürdünlüleri marjinalleştirmeye devam ettiğini, hükümete destek veren ve bu nedenle de güvenlik güçlerine yerleştirilen Bedevi aşiretlerinin öncelendiğini ifade etmiştir.¹⁴

Ashında, Ürdün rejimi 2010 seçimlerinde de benzer bir tutum içinde olmuştur. Örneğin, rejime yakın Tafilah bölgesinde 20 bin oyla bir milletvekili seçilirken, Filistin kökenli Ürdünlülerin çoğunlukta olduğu Amman'da her 91 bin oya karşılık bir milletvekili seçilmiştir.¹⁵ Seçmenler bir partinin aday listesine değil, sadece listeden bir adaya oy verebilmektedir. Bu uygulama geniş tabanlı partilerin oy kaybetmesine ve çok oyla daha az milletvekili çıkarılmasına neden olmaktadır.

İlk olarak 1993 yılında yürürlüğe giren düzenleme ile yerli Ürdünlülerin yoğunluklu olarak yaşadığı kentlere (Maan, Tafila, Kerak), Filistin kökenli Ürdünlülerin çoğunluğu oluşturduğu kuzey kentlere (Amman, İrbid ve Zerka) oranla mecliste daha fazla sandalye elde etme imkanı verilmişti. Kanuna dahil edilen tek seçmen-tek oy sistemi, bağımsız adayların da mecliste yer almasına izin vermiştir. Temmuz ayında yapılan değişiklikle Seçim Kanununda nispi temsiliyet artırılmış, ancak başta IAF olmak üzere, muhalefetin talep ettiği, nüfusa dayalı oransal temsiliyet tam olarak kanuna yansıtılmamıştır.¹⁶

Dış Politika

Ürdün dış politikası 2012 yılında da hareketli geçmiştir. Bölge ve bölge dışı aktörlerle kurulan diplomatik ilişkiler artarak devam etmiştir. Diplomatik ilişkilerin en yoğunlaştığı alanlar Suriye'deki iç savaş, Ürdün'deki Suriyeli sığınmacı sorunu ile ekonomik yardımlar olmuştur.

Batılı Ülkeler ile İlişkiler

Ürdün, Batılı ülkelerle müttefik ilişkisi kurmuş ve dış politikasında bu durumu diğer Arap ülkelerine oranla daha ön plana çıkarmıştır. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa Birliği (AB) ülkeleri, Ürdün ile uzun yıllardan bu yana dostane ilişkiler geliştirmiş, Amman yönetimini bölge siyasetlerinde önemli bir aktör olarak kabul etmişlerdir. Batılı ülkelerle ilişkilerde hem ekonomik hem de politik boyut önem arz etmiş, bu durum çift taraflı olarak değerlendirilmiştir.

ABD ve Ürdün arasındaki güçlü ortaklık ilişkisi, iki ülke arasındaki karşılıklı ziyaretlere de yansımıştır. Kral Abdullah, 2012 yılında ABD'yi üç defa ziyaret etmiştir. Ziyaretlerdeki gündem; Arap Baharı, İsrail-Filistin barış görüşmeleri, Suriye sorunu, ticari ilişkiler ve ekonomik yardımlar gibi konular olmuştur. Ürdünlü yetkililer, ABD'deki görüşmelerde Suriye'deki krizin boyutlarını vurgulamışlar ve mültecilere yapmış oldukları sağlık, eğitim, enerji gibi yardımların Ürdün ekonomisini olumsuz etkilediğini aktararak, ABD'den yardım talebinde bulunmuşlardır. ABD'nin Ürdün'e olan ekonomik, siyasi ve askeri desteği bu yıl da devam etmiş, 2012 yılında yapılan anlaşmayla Ürdün'e 50 bin ton buğday hibe edilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁷ Ayrıca, Ürdün Planlama ve Uluslararası İşbirliği Bakanı Cafer Hasan ile Amerikan Büyükelçisi Stuart Jones tarafından 100 milyon dolarlık bir hibe anlaşması imzalanmıştır.¹⁸

Kral Abdullah 17 ve 18 Ocak'taki ABD ziyaretinde, Başkan Barack Obama ile görüşerek Ürdün'de yapılan İsrail-Filistin barış görüşmeleri, Ürdün'de yapılacak genel seçimler, ekonomi ve Arap Baharı konularını ele almıştır. Kral, görüşmeden sonra "Arap Baharı'nı ülkemizde yaza çevireceğiz" açıklamasını yapmıştır. Ağustos ayında ise ABD Savunma Bakanı, Ürdün'ü ziyaret ederek Suriye olaylarına atıfta bulunmuş ve bu konuda Amman ve Washington'un stratejik ortak olduklarına vurgu yapmıştır.

AB ile Ürdün arasındaki dostane ilişkiler, 2012 yılında da devam etmiştir. ABD gibi AB'de, Ürdün'e önemli miktarda dış yardım yapmaktadır. AB, önümüzdeki üç yıl içinde Amman'a 3 milyar avro mali destek sözü vermiştir.¹⁹ 21 ve 22 Şubat'ta Ürdün'de AB ve Ürdün heyetleri arasında değerlendirme toplantıları yapılmıştır. Toplantıya iki tarafın siyaset, bürokrat, iş ve finans çevreleri, meslek örgütleri temsilcileri katılarak politik ve ekonomik konular görüşülmüştür. AB, Ürdün'e Suriyeli sığınmacılar için de ekonomik destek vermektedir.²⁰

AB'nin üç büyük ülkesi olan Fransa, İngiltere ve Almanya AB'den bağımsız olarak Ürdün'e ekonomik yardımlar yapmıştır. Fransa, Ürdün'e 2012'de 100 milyon avro yardım yaparken 2013'te de 50 milyon avro yardım yapmayı taahhüt etmiştir.²¹ İngiltere, 50 milyon sterlini aşan ödemeye Ürdün'deki Suriyeli sığınmacılar için ABD'den sonra en büyük yardımı yapan ülke olmuştur.²² İngiltere Başbakanı Cameron, 6-7 Kasım'da Ürdün'ü ziyaret ederek, ülkedeki sığınmacılar için ilave ödeme yapacaklarını deklare etmiştir. İngiltere Başbakanı'nın Suriyeli sığınmacılar için ödemeyi taahhüt ettiği rakam 14 milyon sterlin olarak açıklanmıştır.²³

ABD, AB ve İngiltere gibi Ürdün'e yardım yapmaya karar veren bir diğer ülke ise Almanya olmuştur. Almanya, Temmuz ayında Ürdün'de Suriyeli sığınmacılar için kurulmakta olan Zatari Kampı'na su getirilmesi amacıyla 400 bin avroluk insani yardım yapacağını açıklamıştır. Almanya Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan yazılı açıklamada, hazırlandığında yaklaşık 100 bin sığınmacıya hizmet verebileceği belirtilen kampın, su tesisatı masrafının kendileri tarafından karşılanacağı deklare edilmiştir.²⁴

Bölge Ülkeleri ve Diğer Ülkeler ile İlişkiler

2012 yılında bölge ülkeleri içinde özellikle Suriye, özel konumu nedeniyle, Ürdün'ü etkilemiştir. Ayrıca Ürdün için, Mısır, Suudi Arabistan ve İsrail ile ilişkiler de önemli olmuştur. Bu ülkelerle olan ilişkilerde insani sorunlar dışında, ekonomik ve politik konular da ele alınmıştır.

Ürdün'ü maddi olarak en çok destekleyen ülkelerden biri, 728 km ile Ürdün'le en büyük sınıra sahip olan Suudi Arabistan'dır. Kral Abdullah, 13 Mart'ta Suudi Arabistan'ı ziyaret etmiştir. Ziyarete iki lider, Suriye konusunu ve ikili ilişkileri görüşmüş, ekonomik ve politik konuları ele almıştır. Riyad, Kasım ayı sonunda Amman'a 250 milyon dolar yardım yapmıştır.²⁵

Ürdün'ün Suriye ile olan ilişkilerinde ön plana çıkan sorun her geçen gün sayıları artan sığınmacılar sorunudur. Kayıt dışı sığınmacı sayısının fazlalığı, sığınmacılarla ilgili sağlıklı bilgi edinilmesini zorlaştırmaktadır. Bunun dışında zaman zaman sınırda yaşanan ve Ürdün topraklarına yansıyan iç çatışma da, Ürdün'de rahatsızlık meydana getirmiştir. Ürdün, Suriye'de 21 Mart 2011'de başlayan Arap Baharı'ndan 2012 yılı sonuna kadar, yaklaşık 285 bin sığınmacıyı sınırlarında ağırlamak zorunda kalmıştır. Bu durumun Ürdün ekonomisine 2012 yılı sonu itibarıyla maliyeti, yaklaşık 600 milyon

doları bulmuştur. Krizin devam etmesi durumunda, bu rakamın 2013 yılında 800 milyon dolara ulaşması beklenmektedir.²⁶ Suriye'deki iç savaşın Ürdün'e maliyeti sadece sığınmacı sorunundan ibaret değildir. Söz konusu durum nedeniyle ortaya çıkan güvensizlik, ticaret yollarının geçiş noktalarından biri olan Ürdün'ü, ekonomik olarak da olumsuz etkilemiştir.

Ürdün ile Suriye arasındaki ilişkilerin önemli bir boyutunu sınır sorunları oluşturmuştur. Dera kentinden Ürdün'e geçmeye çalışan ailelere ve sınırdaki Ürdün birliklerine, Suriye askerlerinin ateş açmasının ardından, sınır birlikleri arasında çatışma çıkmıştır.²⁷ Bir çocuğun hayatını kaybettiği olayın ardından güvenlik tedbirlerini yoğunlaştıran Ürdün ordusu bölgeye zırhlı araçlar, tanklar ve ağır silahlar sevk ederek, bölgedeki asker sayısını artırmıştır.²⁸ Bir diğer saldırıda, Suriye'den Ürdün'e atılan dört roket nedeniyle biri çocuk olmak üzere, onlarca kişi yaralanmıştır. Ürdün, saldırı sonrası Esad rejimine karşı ilk kez nota ile sert bir karşılık vermiştir.²⁹

Ürdün'ün yakın ilişki içinde olduğu bölge ülkelerinden biri de Mısır'dır. Mısır son yıllarda artan enerji ihtiyacını, doğalgazını iç piyasada kullanıp, petrolü de ihraç ederek gidermek istemektedir. Ancak bu tutum, Mısır doğalgazına bağımlı olan Ürdün'ü olumsuz etkilemektedir. Amman ve Kahire arasında çıkan enerji krizi Ürdün ekonomisini sıkıntıya sokmuştur. Ürdün Dışişleri Bakanı, Mısır'dan gelen gazın kesilmesinin Ürdün'e günlük maliyetinin 5 milyon dolar olduğunu belirtmiştir. Mısır Petrol Bakanı Usame Kemal doğalgaz tedarikinin sadece Ürdün'e değil İspanya'ya yönelik olarak da askıya alındığını belirtmiştir.³⁰ Ürdün Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı'nın 21 Kasım'daki Mısır ziyareti sonrasında anlaşmaya varılarak, Ürdün'e doğal gaz sevkiyatına başlanmıştır. Mısır Başbakanı Kandil'in 20-21 Aralık'taki Ürdün ziyaretinde de Ürdün'e gaz verilmeye devam edileceği teyid edilmiştir.

Ürdün'ün bölgesel ilişkileri içinde İsrail'in de özel önemi vardır. Bu iki dost ülke arasındaki ilişkilerin iyi komşuluk temelinde sürdürülmesi, Batı için stratejik önemdedir. Ürdün ve İsrail arasında yıllardır ciddi boyutta bir sıkıntı yaşanmamıştır. İsrail'in Filistin sorunu nedeniyle hemen hemen tüm Arap kamuoylarında ve çoğu Arap rejiminde sorunlu bir konumda olduğu bir ortamda Ürdün yönetimi ile yakın ilişkiler içerisinde olması Amman'ı Tel-Aviv için hayati bir konuma yerleştirmiştir. Ürdün'ün istikrarı ve ikili ilişkilere "sadakati" İsrail için büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla Arap Baharı'nın Ürdün'de yaşanması Tel-Aviv yönetiminin en büyük korkularından bir tanesidir. Her ne kadar Ürdün yönetimi İsrail karşıtı beyanatlarda bulunsa da, Ürdün'ün İsrail'e yönelik takip ettiği dostane politikalar, Batıda takdir görmekte ve bu durum Kral Abdullah yönetimine kredi ve hibe olarak geri dönmektedir.

Irak ile Ürdün arasındaki ilişkilerde petrol ve göçmen konuları ana gündemi oluşturmaktadır. Ürdün'de halen 500 bini aşkın Iraklı sığınmacı bulunmaktadır. Bu sayı Ürdün için ekonomik anlamda bir istikrarsızlık nedeni olarak varlığını devam ettirmektedir.³¹ Yakın dönemde Ürdün ve Irak arasında petrol konulu ilişkilerde de bir gelişme söz konusudur. Irak, Ürdün'e, gün-

de yaklaşık 6 ile 7 bin varil indirimli petrol vermektedir.³² Irak, Ürdün ile ilişkilerini daha çok enerji ve ticarete yönelik olarak sürdürmektedir. 2012 yılında Ürdün'e ziyarette bulunan Irak Başbakanı Maliki, Kızıl Deniz üzerinden Ürdün'e ulaşması planlanan petrol hattının anlaşmasını imzalamıştır. Bu görüşmede, serbest ticaret bölgesi kurulmasına yönelik planların hayata geçirilmesi yönünde karar alınmıştır.³³ Ürdün, artan enerji ihtiyacıyla beraber, British Petroleum (BP) ile olan anlaşmasını da genişletmiştir. Bu anlaşma ile Irak sınırında bulunan bir doğalgaz alanının büyütülmesi kararlaştırılmıştır.³⁴

Ürdün'ün, bölge ülkeleri dışında, yakın ekonomik ve politik ilişki içinde olduğu ülkeler Japonya, Çin ve Rusya'dır. Ürdün, 16 Ağustos'ta yapılan imza töreni ile Japonya'dan, 2012 yılı bütçesinde yer alan kalkınma projelerinin finansmanı için 156 milyon dolarlık düşük faizli ve uzun vadeli borç almıştır. Resmi rakamlara göre Ürdün, Japonya'dan 1974 yılından bu yana su, sağlık, eğitim ve çevre gibi alanlarda kullanılmak üzere, yaklaşık 4 milyar dolar kalkınma desteği almıştır.³⁵ Ürdün, Çin ile de ticari ilişkilerini geliştirmek istemektedir. Bu amaçla çeşitli işbirliği çalışmaları yürütmektedir. Amman ile Pekin arasındaki ticari ilişkiler, sadece devletler arası ilişkilerden ibaret değildir. Örneğin Hong Kong merkezli Private Hong Kong Investment Fund Company (HPF) adlı yatırım şirketi, Ürdün Dubai Capital'in hisselerini 130 milyon dolar karşılığında satın almıştır.³⁶

Bölgenin önemli aktörlerinden biri olan Rusya, Ürdün ile özellikle ticari konularda ilişkiler geliştirmiştir. İki ülke arasındaki ilişkiler diplomatik ziyaretlerle pekiştirilmiştir. Devlet Başkanı Vladimir Putin, 26 Haziran'da Ürdün'ü ziyaret etmiş ve Rus hacılar için hazırlanan bir tesisin açılışını yapmıştır.³⁷ Ayrıca yapılan ziyarette, Ortadoğu barış süreci, ekonomi, tarım, taşıma, enerji, turizm konuları da görüşülmüştür.

Türkiye ile İlişkiler

Siyasi anlamda Türkiye ile Ürdün'ün bölge meselelerine bakışları genel hatlarıyla aynı paraleldir. Bu çerçevede, uluslararası alanda üst seviyede dayanışma içindedirler.³⁸ Her iki ülke de gerek bölge ülkeleri ile olsun gerekse Batılı aktörlerle olsun iyi ilişkilere sahiptir. Bununla birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler, yakın dönemde oldukça gelişmiştir. Gelişmenin temelinde daha çok ticari ilişkiler yer almaktadır. İki ülke arasında imzalanan serbest ticaret anlaşmasından sonra, ticari ilişkilerde önemli bir artış yaşanmıştır. Ürdün'ün 2012 yılının ilk on ayında Türkiye'ye ihracatı 83.3 milyon dolardır. Aynı zaman diliminde Ürdün'ün Türkiye'den ithalatı ise 659.9 milyon dolardır.³⁹ Ürdün, Türkiye'ye alçı, gübreler ve inorganik kimyasallar ihraç ederken, Türkiye'den, demir çelik ürünleri, kazan, makina ve cihazlar ile motorlu kara taşıtları ithal etmektedir.⁴⁰ Türk müteahhitlerin Ürdün'de 2012 yılı Nisan ayına kadar üstlendikleri toplam proje sayısı 38 olup, bunların toplam proje değeri 2.3 milyar dolardır.⁴¹

TBMM Dış İlişkiler Komisyonu Başkan ve üyelerinden oluşan bir heyet, 5 ile 7 Mart tarihleri arasında, Ürdün'ü ziyaret etmiştir. Üyeler, Ürdün Meclisi, Başbakan, Sanayi ve Ticaret Bakanı, Akabe Yönetimiyle ticari konular ağırlıklı olarak üzere görüşmüştür. Ayrıca 27 Martta Kral Abdullah ile Başbakan Erdoğan arasında da bir görüşme gerçekleştirilmiş olup yapılan bu görüşmelerde ekonomik ve politik konular ele alınmıştır.

Ürdün'deki Temel Sorun Alanları

Çalışmanın bu başlığı altında, Ürdün'de 2012 yılında yaşanan ekonomik ve politik konulardan bazıları ele alınmıştır. Bunlardan Ürdün'ün iç ve dış politikasını etkileyen parametreler olarak, dış yardımlar ve ekonomik durum ile nükleer enerji konusu incelenmiştir. Ayrıca yine bu bağlamda Ortadoğu barış sürecine de değinilmiştir.

Ekonomik Durum ve Dış Yardımlar

Dünya Bankası verilerine göre Ürdün'ün nüfusu, 2010 yılında 6,047 bin, 2011 yılında 6,181 bin kişi iken,⁴² Ürdün İstatistik Kurumu'na göre 2012 yılı için tahmini nüfus sayısı 6,388 bin'dir.⁴³ CIA'in verilerine göre ise nüfusun altı buçuk milyonu aştığı anlaşılmaktadır.⁴⁴ Nüfusun ülke kaynaklarının yetersiz olmasına rağmen yükselmesi, işsizliği artırdığı gibi ekonomik ve sosyal yaşamı da olumsuz etkilemektedir. Nüfusla birlikte ülkenin petrol ve doğalgaz gibi doğal kaynaklardan diğer birçok bölge ülkesi kadar ciddi anlamda faydalanamaması, Amman yönetiminin dışa bağımlılığını artırmaktadır. Bu durumun en önemli yansıması ekonomik yardımlardır. Yardımlar özellikle Batılı ülkelerle bölge dışı aktörler ve küresel finans kurumlarından sağlamaktadır.

2012 yılında Ürdün ekonomisini olumsuz etkileyen unsurlar arasında Arap Baharı krizi, Suriye krizi ve ülkenin yaşadığı finansal kriz sayılabilir. Ekonomi 2011'de %2,6 büyümüş iken, 2012'de %2,2 büyümüştür. Enflasyon oranı 2011'de %13 iken, 2012'de %13,3 olmuştur.⁴⁵ Ürdün'de işsizlik 2010 yılında %11,8, 2011 yılında %12,1, 2012 yılının ilk çeyreğinde %11,4, ikinci çeyreğinde %11,6, üçüncü çeyreğinde %13,1, dördüncü çeyreğinde ise %12,5 olarak gerçekleşmiştir. İşsizlik, 2012 yılında, 2011 yılına göre %0,4 artmıştır. İşsizliğin temelinde genç nüfusun fazlalığı yatmaktadır.⁴⁶ Ülkede enflasyon, büyüme ve işsizlik rakamlarında olumsuz bir seyir izlenmektedir. Bölgedeki siyasi belirsizlik, turizm gelirleri ile doğrudan yatırımlardaki düşüş ve yurt dışında çalışan işçilerin getirdiği dövizin düşmesi gibi unsurlar da ülke ekonomisini olumsuz etkilemiştir.⁴⁷

Ürdün'ün bütçe açığı, ekonomisinin zor durumda olduğunun önemli bir diğer göstergesi kabul edilebilir. Ürdün'de bütçe açığı, yıllık bazda 3 milyar doları aşmaktadır. Söz konusu bütçe açığı, Ürdün Gayri Safi Milli Hasılasının yüzde 11'ine denk gelmektedir.⁴⁸ Bütçe açığının artması ve finans sektöründeki sıkıntılar, ülkenin Uluslararası Para Fonu'na (IMF) kredi için başvurmasına yol açmıştır. IMF, yaptığı değerlendirme sonucunda, Ürdün'e 36 aylık sürede

2 milyar dolarlık kredi vermeyi kararlaştırmıştır.⁴⁹ IMF'nin 2 milyar dolarlık stand-by anlaşması kapsamında Ürdün'den akaryakıt ve elektrik fiyatlarında uyguladığı sübvansiyonu kaldırmasını istemesi büyük sorun oluşturmuş ve rejimi zor durumda bırakmıştır. Akaryakıt fiyatlarında % 45'e varan zamlar yapmak zorunda kalan rejim, ilerleyen haftalarda da elektrik fiyatlarını artıracığını duyurmuştur.⁵⁰ Ayrıca Birleşmiş Milletler (BM), Ürdün'e geçen Suriyeli sığınmacı sayısında önemli bir artış olduğunu ve kaynak sorunu olduğunu da duyurmuştur. BM'nin Ürdün'deki insani yardım koordinatörü Andrew Harper, kaynakların tükendiğini belirterek mevcut kampı genişletmek ve iki yeni kamp açmak için uluslararası yardımlara ihtiyaç duyduklarını açıklamıştır.⁵¹

Suriye sorunu nedeniyle, Türkiye ve Avrupa'ya ulaşım yolları tıkanan Ürdün, önde gelen Arap ülkelerinin hibe yerine proje karşılığı finansal yardım yapmaya başlamaları nedeniyle nakit açığı yaşamıştır.⁵² Kötü giden ekonomik göstergeler nedeniyle kredi derecelendirme kuruluşu Standard and Poors, Ürdün'ün kredi notunu BBBeksiye indirmiştir.⁵³

Ürdün özellikle Ortadoğu Barış Süreci'ne yaptığı katkılar nedeniyle Batılı devletlerden ciddi anlamda maddi yardım almıştır. Dünya Bankası'ndan (WB) 2012 yılı başında, 250 milyon dolarlık bir kredi alan Ürdün'e, Körfez ülkelerinden Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt ve Katar, her biri 1.25 milyar dolar olmak ve 5 yıllık bir sürede ödenmek üzere, toplam 5 milyar dolarlık yardım sözü vermiştir. ABD, 2012 mali yılında Ürdün'e doğrudan 284 milyon dolarlık bütçe desteği verirken, Japonya düşük faizli 156 milyon dolarlık kredi sağlamıştır. Avrupa Birliği, 2010 yılından 2013 yılına kadar 280 milyon dolarlık yardım planlarken, Fransa, 2012 yılı için 193 milyon dolarlık uygun geri ödeme koşullu kredi sağlamıştır.⁵⁴ Almanya ise sığınmacılar için Ürdün'e 400 bin avro destek vermiştir.⁵⁵ 2012 yılında Ürdün'e yapılan dış yardım toplamı 2,5 milyar dolara ulaşmıştır.⁵⁶

6 Eylül'de Ürdün Planlama ve Uluslararası İşbirliği Bakanı Cafer Hasan, ABD Ürdün Büyükelçisi Stuart Jones ve United States Agency for International Development (USAID) Misyon Direktörü Beth Paige ile 100 milyon dolarlık hibe anlaşması imzalamıştır. 2 Ekim'de de Planlama ve Uluslararası İşbirliği Bakanı ve ABD Ürdün Büyükelçisi, 357 milyon dolar tutan 5 anlaşmaya imza atmıştır.⁵⁷ ABD, Ürdün'e yaptığı mali yardımın ikinci bölümünü oluşturan 184 milyon doları, 29 Kasım'da Ürdün Merkez Bankası'na havale etmiştir. Başbakan yaptığı açıklamada, ABD'nin her yıl Ürdün'e yaptığı 360 milyon dolarlık yardımın kalan kısmının kalkınma projelerine tahsis edildiğini, ayrıca 14 Eylül'de 100 milyon dolar ek yardım yapıldığını, 17 milyon dolar değerinde 50 bin ton buğday gönderildiğini, ABD'nin 2012 yılında Ürdün'e yaptığı toplam yardımların ise 474 milyon dolara ulaştığını bildirmiştir. Son yapılan finansal yardımlarla birlikte ABD'nin Ürdün'e yaptığı toplam yardımın yaklaşık 13,1 milyar dolara ulaştığı ifade edilmiştir.⁵⁸

Ürdün Başbakanı Abdullah Ensür, Suudi Arabistan'ın Ürdün'e 800 milyon dolar yardım yapacağını duyurarak, bunun 487 milyon dolarının enerji ve su projelerine, 300 milyon dolarının ise alt yapı projelerine tahsis edildiğini ifa-

de etmiştir. Daha öncesinde kalkınma yardımı olarak 250 milyon dolar veren Kuveyt, Ürdün'deki projelerin finansmanı amacıyla 2012 yılı için 125 milyon dolar daha vereceğini taahhüt etmiştir. Başbakan Ensür, ayrıca Katar ile 1,2 milyar dolara kadar proje finansmanı sağlamasına dair mutabakat zaptı metni imzalandığını belirtmiştir.⁵⁹

Bütçe açıklarının kapatılması, işsizliğe çözüm aranması, öz kaynaklarının yetersizliği, enerji darboğazı ve ekonominin yapısal sorunları Ürdün'ü dışa bağımlı hale getirmiştir. Ekonomik istikrarı yakalayamayan bir Ürdün'ün Arap Baharı sürecini de istediği yönde yönetmesi oldukça zor görünmektedir.

Nükleer Enerji Çalışmaları

Nükleer enerji, Ürdün rejiminin en önemli ekonomik girişimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Petrol ve doğalgaz gibi temel enerji kaynaklarından mahrum olan Ürdün için nükleer enerji, ekonomik olmasının yanında stratejik bir değer de taşımaktadır. Bu nedenle Ürdün uzun zamandan beri nükleer santral kurma çabası içindedir. Nükleer santrallerden kaynaklanabilecek tehlikelerden dolayı nükleer çalışmaların önlemler tamamen alınmaya kadar askıya alınması konusu gündeme gelmiştir. Bu bağlamda Enerji ve Tabii Kaynaklar Komitesi, 36 oyla Temsilciler Meclisine nükleer enerji programının durdurulmasını önerdi. Komite, Nükleer programın ülkeyi karanlık bir tünele sokacağı ve çevreye geri döndürülemez zararlar vereceği uyarısında bulundu.⁶⁰ 30 Mayıs'ta, Ürdün Temsilciler Meclisi de, barışçıl amaçlı nükleer programını durdurmaya karar verdi. Ürdün Enerji ve Tabii Kaynaklar Kurumu, gerekli altyapı desteği, finansman sağlanması ve uluslararası normlara uygun bir tesis inşası üzerinde anlaşma sağlanana kadar, barışçıl amaçlı nükleer programın durdurulması gerektiğini açıkladı. Reaktör yapımına ilişkin ihaleden anlaşılabilen üzere alınan kararın tedbir nitelikli geçici bir durum olduğu söylenebilir. İlk atom reaktörünün yapımına ilişkin devam eden ihale sürecinde "Rosatom" konsorsiyumuna dahil olan Atomstroyeksport Rus şirketi ve "AREVA-Mitsubishi" Fransız-Japon konsorsiyumu öne çıkmaktadır. Ürdün Atom Enerjisi Komisyonu Başkanı Haled Tukan, Ürdün'ün elektrik enerjisi üretmek ve bu enerjiyi deniz suyunu arıtmak amacı ile kullanmak üzere, atom elektrik santrali kurma kararını, "geleceğin enerji üretiminin geliştirilmesi lehine yapılan stratejik seçenek" olarak nitelendirmiştir.⁶¹

Petrol ithalatını Irak ve Suudi Arabistan'dan, gaz ithalatını da Mısır'dan yapan Ürdün,⁶² enerji ihtiyacının yüzde 95'ini dışarıdan karşılamaktadır. Ürdün, nükleer enerjiyi kendi güvenliği için vazgeçilmez stratejik hedef olarak görmektedir. Kral Abdullah, Güney Kore'de Mart ayında ikincisi yapılan Dünya Enerji Güvenliği Konferansına katılmıştır. Ürdün tarafının en üst seviyede katılımı, nükleer enerji elde etmede kararlı olduğunu göstermektedir.⁶³ İsrail kaynakları, Kral Abdullah'ın "Ürdün'ün sivil nükleer programını İsrail'in sabote ettiği" iddiasını gündeme taşımışlardır. Söz konusu iddialar, Kral Abdullah'ın 12 Eylül'de yaptığı "Biz ne zaman barışçıl amaçlarla nükleer

leer enerji elde etmek üzere bizimle çalışan ülkelerle işbirliğine girişsek, bu ülkelere yönelik bir baskı ile karşılaşacağız” açıklamasına dayandırılmıştır.⁶⁴ İsrail’in nükleer şefi Shaul Chorev’in 2012 yılında, “Ürdün’ün su arıtma ve elektrik amaçlı sivil nükleer programına karşı olmadıklarını” açıklamış olması, Ürdün tarafından inandırıcı bulunmamıştır.⁶⁵

Ortadoğu Barış Süreci

Ürdün, Ortadoğu barış sürecinde aktif rol alan bir ülkedir. Sorunun iki tarafı ile de komşu olması, tarihi ve sosyal bağlarının bulunması, Ürdün’ü sürecin önemli bir aktörü haline getirmiştir. Bu amaçla karşılıklı ziyaretler yapılmış ve barış konuları müzakere edilmiştir. Filistin ile İsrail arasındaki 2012 yılı barış görüşmeleri, Ocak ayı başında Amman’da yapılmış ve barış görüşmelerinin sürdürülmesi gerektiği deklare edilmiştir. Ürdün Arap Baharı sürecinde Filistin halkına yakın durmaya çalışmış, bu bağlamda Filistin’e ziyaretler gerçekleştirmiştir. Ancak Kral’ın sergilediği tutumun, iç politikayı kontrol etmeye yönelik bir siyaset olduğu söylenebilir.

Ürdün Kralı, Kasım ayı sonunda BM’de Filistin’in ‘üye olmayan gözlemci devlet’ statüsü kazanmasının ardından, İsrail’in yeni yerleşim yeri açma misillemesiyle karşılaşınca Filistin’e destek için 6 Aralık’ta Ramallah’ı ziyaret etmiştir. Filistin Başbakanı Selam Feyyad, Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ve el-Fetih yöneticileri ile bazı bakanlarla da görüşen Ürdün Kralı, Filistin yönetiminin İsrail ile barış görüşmelerini sürdürmesi gerektiğini dile getirirken, Ürdün Dışişleri Bakanı Nasır Cevdet de, İsrail’in Filistin topraklarında yerleşim yeri açma kararını kastederek; “Dünya, yıkıcı ve yasadışı yerleşimleri reddetti. Bu karara birçok ülkeden kınama geldi” diyerek Filistin’e destek açıklaması yapmıştır.⁶⁶

11 Aralık’ta Bağdat’ta gerçekleştirilen Uluslararası Filistinli Esirler ve Tutuklularla Dayanışma Konferansı’nda kabul edilen Bağdat Bildirisi, İsrail hapishanelerindeki Arap ve Filistinli tutuklularla dayanışmayı öngörmüştür. Kahire’deki Arap Birliği merkezinde başlayan ve katılımcıları arasında Arap Birliği, İslam İşbirliği Teşkilatı, Arap Eğitim Kültür ve Bilim Teşkilatı yetkililerinin de yer aldığı Arap Ülkelerindeki Filistinlilerin İşlerinden Sorumlu Yetkililer Konferansı’nda Ürdün Hükümeti’ne bağlı Filistin İşleri Müdürü Mahmud el-Akribavi, İsrail hapishanelerindeki Filistinli tutuklular için Bağdat Bildirisi’nin uygulanmasını, tutuklulara ve ailelerine maddi destek sağlanması amacıyla bir “Arap Fonu” oluşturulması gerektiğini dile getirmiştir.⁶⁷

Sonuç

Ürdün’de 2011 yılında başlayan Arap Baharı eylemleri, 2012 yılında artarak devam etmiştir. Ürdün, Arap Baharı sürecinde eylemlerin en fazla yapıldığı ülke olmasına rağmen, şiddetin en az görüldüğü ülke olmuştur. Halk gösterilerinde daha çok ekonomik şartların kötülüğü, yolsuzluklar, hukuki ve siyasi eşitsizlikler ön plana çıkmıştır. Toplum tarafından istenen reformlar, çok yavaş

ve taraflı bir şekilde ilerlemektedir. Bunun önemli bir göstergesi ise çıkarılan Seçim Yasası'dır. Düzenlemeyle rejime yakın bölgelere daha fazla milletvekili çıkarma olanağının tanınması muhalefetin haklı tepkisine neden olmuştur.

2012 yılında da Ürdün'ün en büyük problemleri, sosyal sorunlar, ekonomi, yolsuzluk, adalet sistemindeki aksamalar ve enerji sorunu olmuştur. Ülkenin yıllardır var olan enerji sıkıntısı bu yıl Mısır'ın verdiği gazı kesmesiyle zirveye çıkmıştır. Enerji sıkıntısını gidermek için Mısır'la yaşanan problem çözülmüş ve Irak ile yeni enerji anlaşmasına gidilmiştir. Yıla iyi başlama-yan ekonomi, gaz sıkıntısının baş göstermesiyle daha da kötüye gitmiştir. Hükümet bütçeyi denkleştirmek, artan maliyetleri karşılamak için yeni kredi arayışlarına girmiştir. Ürdün, ekonomik sorunlarını çözmek için başta ABD olmak üzere, AB ve Körfez Ülkeleri ile IMF'den kredi ve hibe desteği almıştır.

Batı, içinde bulunduğu ekonomik krize rağmen, çok güçlü ilişkilerinin olduğu Ürdün'ü Arap Baharı neticesinde kaybetmemek için ekonomik olarak desteklemeye 2012'de de devam etmiştir. Amman'ın siyasi, ekonomik ve ticari konumunda değişiklik istemeyen dünyanın hegemon güçleri ile Körfez monarşileri, bölgede ortaya çıkabilecek ani değişiklikleri yakından izlemekte ve bunlara yönelik tutumlar geliştirmektedir.

Vatandaşlarının çoğunluğu Filistin kökenli olan ülkede, Iraklı sığınmacıların yanı sıra, çok sayıda Suriyeli sığınmacının bulunması, ekonomik ve sosyal sorunları artırmıştır. Sığınmacıların ülkeye gelmesi, ekonomik, sosyal ve politik hayatta sorunları artırsa da, bu durum, kısa vadede ülke yönetimi için dışarıdan yardım talebinde bir araç olarak kullanılmıştır. 2012 yılında Suriye sınırında kurulan kamplar için ABD, AB, Körfez Ülkeleri ile BM'den yardım alınmıştır.

Arap Baharı'nın Ürdün'de rejim değişikliğine neden olup olmayacağı, ekonomik sorunların çözülebilirliği ile Suriyeli sığınmacılar sorunu Ürdün kamuoyunun 2012 yılı temel gündemini oluşturmuştur. Anılan sorunların bir taraftan Ürdün diğer taraftan bölge için nasıl bir hal alacağı önem arz etmekte olup bu sorunlar aynı zamanda bölgesel ve küresel aktörlerin çıkarlarını etkileme potansiyeli taşımaktadır.

Kronoloji

- **3 Ocak:** Filistin ve İsrail barış görüşmeleri Amman'da yapıldı. Bu görüşmeyle bir yıldan sonra taraflar tekrar bir araya gelmişlerdir. Taraflar ABD, AB, BM, Rusya tarafından görüşmelere ikna edilmiştir.
- **6 Ocak:** Cuma namazından sonra birçok yerde protestolar düzenlendi. Protestoların özünde yolsuzluk, işsizlik konuları ön plana çıktı.
- **17 Ocak:** Kral Abdullah, ABD ziyaretinde Başkan Obama ve Yardımcısı ile görüştü. Görüşmede Arap Baharı ve bölgesel gelişmeler konuşuldu.
- **20 Ocak:** Cuma namazından sonra halk gösterileri oldu. Halk gösterilerinde işsizliği, yolsuzluğu ve kötü yönetimi dile getirdi.
- **21 Şubat:** Şubat ayının ilk haftasından beri grevde olan öğretmenler istediği zammı aldı ve görevlerine döndüler.
- **22 Şubat:** Ölü Deniz Konferanslar Merkezi'nde, Avrupa Birliği ve Ürdün Heyeti arasında ekonomik ve siyasi değerlendirme toplantısı yapıldı. Toplantıya AB Dış Politika Şefi ve Avrupa Komisyonu Başkan Yardımcısı Catherine Ashton'da katıldı. Toplantıda AB'nin Ürdün'e yaptığı ekonomik yardımlar da değerlendirildi.
- **7 Mart:** ABD 2011 yılında Ürdün'e verdiği 50 bin ton hibe buğdayı, 2012 yılında da aynı miktarda vereceğini açıkladı.
- **10 Mart:** Cuma protestolarına bir yenisini daha eklendi. Protestocular bu defa ağırlıklı olarak Suriye'de yaşanan olayları protesto ettiler.
- **13 Mart:** Kral Abdullah, Suudi Arabistan'ı ziyaret etti. Görüşmenin gündemini Suriye'de yaşanan olaylar ile ülkeler arası ilişkiler oluşturdu.
- **27 Mart:** Kral Abdullah, Güney Kore'nin Başkenti Seul'de Dünya Nükleer Enerji Güvenliği Konferansı'na katıldı.
- **29 Mart:** Ürdün Başbakanı Hasaneh, 22 yıl aradan sonra, Irak'ta yapılan Arap Birliği Konferansı'na katıldı. Birliğin gündemi Arap Baharı, Suriye krizi ve bölgedeki gelişmeler oldu.
- **26 Haziran:** Ürdün Parlamentosu, British Petroleum (BP) ile yapılan Irak sınırında gaz arama bölgesinin genişletilmesi anlaşmasını onayladı.
- **26 Haziran:** Rusya Devlet Başkanı Putin Ürdün'ü ziyaret etti. Ziyaretin gündemini Suriye krizi, ekonomi ve siyaset oluşturdu.
- **25 Temmuz:** International Monetary Fund (IMF), Ürdün'e 2012-2015 yılları arasında 36 aylık periyotta 2 milyar dolar kredi vermeyi kabul etti.
- **2 Ağustos:** ABD Savunma Bakanı, Ürdün'e ziyarette bulundu. Ziyarete ekonomik ve politik konular ele alındı.
- **16 Ağustos:** Ürdün, Japonya'dan düşük faizli 156 milyon dolarlık kredi aldı.

- **31 Ağustos:** Suriye sınırındaki et-Tırra kenti sakinleri, Ürdün'e Suriye'den iki füzenin düştüğünü ve Ürdün güvenlik güçlerinin karşılık vermesi sonucu yoğun çatışmaların yaşandığını duyurdu.
- **6 Eylül:** Ürdün Planlama ve Uluslararası İşbirliği Bakanı Cafer Hasan ile ABD Büyükelçisi Stuart Jones 100 milyon dolarlık hibe anlaşması imzaladı.
- **2 Ekim:** Planlama ve Uluslararası İşbirliği Bakanı ile ABD'nin Ürdün Büyükelçisi, 357 milyon dolarlık 5 anlaşmaya imza attı.
- **5 Ekim:** Başkent Amman'da en az 15 bin kişinin katıldığı gösteriler düzenlendi. Gösterilerde reform talepleri dile getirildi.
- **18 Ekim:** Mısır, Ürdün'e yaptığı doğalgaz ihracatını durdurdu. Bu durum, zaten zorda olan Ürdün ekonomisini kötü etkiledi.
- **6 Kasım:** Fransa, daha önce Ürdün'e vermeyi taahhüt ettiği mali yardımın 100 milyon avroluk kısmını havale etti.
- **6-7 Kasım:** İngiltere Başbakanı Cameron, Ürdün'e ziyarette bulundu ve Suriyeli mülteciler için 14 milyon sterlin yardım sözü verdi.
- **15 Kasım:** Halk, petrol zamlarını protesto etmek için büyük gösteriler düzenledi. Gösterilerde ekonomik ve politik talepler dillendirildi.
- **6 Aralık:** Suudi Arabistan daha önce taahhüt ettiği yardımın 250 milyon dolarlık kısmını Ürdün Merkez Bankası'na havale etti.
- **20-21 Aralık:** Mısır Başbakanı Kandil, Ürdün'ü ziyaret etti. Ziyarette iki ülke arasındaki enerji ticareti, ekonomi ve bölgesel konular ele alındı.

Notlar

- 1 "Teachers Decide One-Day Strike Despite Gov't Appeal", *The Jordan Times*, 17 Ocak 2013
- 2 "Jordan's King Abdullah Swears in Caretaker Government", *BBC News*, 13 Ocak 2013
- 3 "Thousands Rally for Political Change in Jordan", *CNN*, 5 Ekim 2012
- 4 "Ürdün'de Öfke Dinmiyor", *Radikal*, 17 Şubat 2013
- 5 "Ürdün'de Zam Protestoları Sokağa Taştı", *BBC*, 14 Kasım 2012
- 6 Suleiman Al-Khalidi "Jordan protesters Call for "Downfall of the Regime", *Reuters*, 03 Ocak 2013
- 7 Suleiman Al-Khalidi, "Analysis: Jordan's King Pinched by Absence of Gulf Aid", *Reuters*, 09 Ocak 2013
- 8 "According to the UN Refugee Agency, Jordan has received at least 187,552 refugees from Syria", *Aljazeera*, 12 Mart 2013
- 9 "Ürdün Başbakanı Ankara'da İstifa Etti", *Radikal*, 26 Nisan 2012
- 10 "Jordan's King Dissolves Parliament", *The New York Times*, 4 Ekim 2012
- 11 "A Chronology of Key Events", *BBC News*, 11 Mart 2013
- 12 "Jordan's King Abdullah Swears in Caretaker Government", *BBC News*, 10 Mart 2013
- 13 Serkan Demirtaş, "Ürdün 'Arap Baharı Sınavını Geçecek mi?", *BBC*, 26 Şubat 2013
- 14 "Jordan's King Abdullah Swears in Caretaker Government", *BBC News*, 11 Şubat 2013
- 15 Sean L. Yom, "Countries at the Crossroads 2012 – Jordan", <http://www.unhcr.org/refworld/docid/505c172f29.html>, 13 Mart 2013
- 16 Nur Köprülü, "Ürdün'de Parlamento Seçimleri: Değişim ve Süreklilik Arasında", 24 Şubat 2013, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=4213>
- 17 Embassy of the United States Amman.Jordan, "U.S. Donates Another 50,000 Tons of Wheat to Jordan, 28 Ocak 2013, http://jordan.usembassy.gov/pr_wheat_091912.html
- 18 Embassy of the United States Amman.Jordan, "U.S. Announces \$100 Million in New Assistance", 13 Şubat 2013, http://jordan.usembassy.gov/pr_100_million_asst_072212.html
- 19 "Remarks by EU HR Ashton on the European Neighbourhood Policy package 2012", 1 Ocak 2013, http://www.eu-un.europa.eu/articles/en/article_12188_en.htm
- 20 T.C. Amman Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Ürdün Sunum 2012, 11 Mart 2013, <http://www.musavirlikler.gov.tr/haberdetay.cfm?HaberID=15426&dil=TR&ulke=JOR>
- 21 "France Offers 150m Euros Soft Loan to Support Budget", Ministry of Planning and International Cooperation, 15.02.2013, <http://www.mop.gov.jo/>
- 22 "David Cameron Meets Syrian Refugees as UK Begins Rebel Talks", *BBC News*, 12 Ocak 2013.
- 23 'Cameron Visits Refugges in Jordan, Vows Help, *Daily Star*, 26 Şubat 2013.
- 24 "Almanya'dan Suriyeli Sığınmacılara 400 bin Avro", *Anadolu Ajansı*, 24 Temmuz 2012.
- 25 "CENTRAL Bank Receives \$250m Deposit from Saudi Arabia", *Jordan Times*, 10 Ocak 2013.
- 26 "According to the UN Refugee Agency, Jordan has Received at Least 187,552 Refugees from Syria", *Aljazeera*, 12 Mart 2013.
- 27 "Suriye ve Ürdün Sınırında Çatışma", *Anadolu Ajansı*, 27 Temmuz 2012.

- 28 "Suriye-Ürdün Sınırında Yoğun Tedbir", *Anadolu Ajansı*, 27 Temmuz 2012.
- 29 "İç Savaş Şimdi de Ürdün'ü Vurdu", *Radikal*, 20 Ağustos 2012.
- 30 'Ekim Ayında Ürdün Ekonomisinde Yaşanan Gelişmeler', 05 Ocak 2013, <http://www.musavirlikler.gov.tr/altdetay.cfm?AltAlanID=369&dil=TR&ulke=JOR>
- 31 Sean L. Yom, "Countries at the Crossroads 2012 – Jordan", 12 Mart 2013, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/505c172f29.html>
- 32 "Jordan: Background and U.S. Relations", Congressional Research Service, 12 Mart 2013, <http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RL33546.pdf>
- 33 Irak petrol boru hattı Ürdün'e uzayacak, *Dünya Bülteni*, 10 Şubat 2013.
- 34 "Jordan Approves Gas-field Expansion Agreement", 19 Mart 2013, <http://www.iraqenergy.org/news/?detailof=4977&content=Jordan-Approves-Gas-field-Expansion-Agreement>
- 35 Omar Obeidat, "Jordan obtains JD110m Japanese soft loan 'in record time'", *Jordan Times*, 14 Ağustos 2012.
- 36 "Private Hong Kong Investment Fund Pays \$130 Million for Jordan Dubai Capital", *World Property Channel*, 19 Şubat 2013
- 37 "Visit to Jordan", 14 Şubat 2013, <http://eng.kremlin.ru/visits/4091#sel=>
- 38 "Türkiye - Ürdün Siyasi İlişkileri", Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/_turkiye-urdun-siyasi-iliskileri.tr.mfa 6 Nisan 2013.
- 39 T.C. Amman Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Ürdün Sunum 2012, 12 Mart 2013, <http://www.musavirlikler.gov.tr/haberdetay.cfm?HaberID=15426&dil=TR&ulke=JOR>
- 40 Ürdün Ülke Raporu, 12 Mart 2013, <http://birlesmismarkalar.org.tr/images/UF/file/hedef-ulke-raporlari/Urdun.pdf>
- 41 Dış Ekonomik İlişkiler Kurumu, Ürdün Ülke Bülteni Ağustos 2012, 12 Mart 2013, http://www.deik.org.tr/Konseylcerik/4741/%C3%9Crd%C3%BCn_%C3%9Cİke_B%C3%BCİten_A%C4%9Fustos_2012.html
- 42 World Bank, 11 Mart 2013, <http://www.worldbank.org/>
- 43 Jordan Statistics Department, 11 Mart 2013, http://www.dos.gov.jo/dos_home_e/main/index.htm
- 44 Capital Investment, 13 Ocak 2013, http://www.menafn.com/updates/research_center/Jordan/Daily/cao051112.pdf
- 45 T.C. Amman Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Ürdün Sunum 2012, 12 Mart 2013 <http://www.musavirlikler.gov.tr/haberdetay.cfm?HaberID=15426&dil=TR&ulke=JOR>
- 46 Jordan statistics department, 11 Mart 2013, http://www.dos.gov.jo/dos_home_e/main/archive/Unemp/4thQ_2012.pdf
- 47 "Jordan Gets \$2.0 Billion IMF Loan to Support Economy", International Monetary Found, 12 Mart 2013.
- 48 Sinem Köseoğlu, "Elde Bahar, Evde Kış", *Yeni Şafak*, 18 Şubat 2013.
- 49 "Jordan Gets \$2.0 Billion IMF Loan to Support Economy", International Monetary Found, 18 Ocak 2013.
- 50 Serkan Demirtaş, "Ürdün 'Arap Baharı' Sınavını Geçecek mi?", *BBC*, 27 Şubat 2013.
- 51 "BM: Suriye'den Ürdün'e Mülteci Akını Arttı", *BBC News*, 24 Ocak 2013.
- 52 Serkan Demirtaş, "Ürdün 'Arap Baharı' Sınavını Geçecek mi?", *BBC*, 26 Şubat 2013.
- 53 "Jordan Keeps Credit Rating, but Outlook Negative", *Jordan Times*, 10 Ocak 2013.
- 54 "Foreign aid forecast at JD1.7 billion this year", *Jordan Times*, 29 Ocak 2013.

- 55 "Almanya'dan Suriyeli Sığınmacılara 400 bin Avro", *Anadolu Ajansı*, 24 Temmuz 2012.
- 56 "Foreign aid forecast at JD1.7 billion this year", *Jordan Times*, 29 Ocak 2013.
- 57 "Jordan, US Sign Grant Deals Worth \$356.9 million", *Jordan Times*, 10 Şubat 2013.
- 58 Jeremy M. Sharp, "Jordan: Background and U.S. Relations", 3 Aralık 2012, <http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RL33546.pdf>
- 59 Sinem Köseoğlu, "Elde Bahar, Evde Kış", *Yeni Şafak*, 18 Şubat 2013.
- 60 "Deputies Vote to Suspend Nuclear Project", *Jordan Times*, 30 Mayıs 2012.
- 61 "Ürdün'de Atom Reaktörünün İnşası Konusunda Yapılacak İhale: "Rosatom"un İhaleyi Kazanmak Şansı Var", *Rusya'nın Sesi Radyosu*, 10 Ocak 2013.
- 62 "Emerging Nuclear Energy Countries", *World Nuclear Association*, 13 Mart 2013, http://www.world-nuclear.org/info/Country-Profiles/Others/Emerging-Nuclear-Energy-Countries/#.UUC3JjeY_kl
- 63 "King due in Seoul for Nuclear Security Summit", *Jordan Times*, 13 Şubat 2013.
- 64 "Jordan's King: Israel Sabotaged Our Civilian Nuclear Program", *The Times of Israel*, 12 Eylül 2012.
- 65 "This is Somewhat Embrassing, isn't it?", *The Times of Israel*, 12 Mart 2013.
- 66 "Ürdün Kralı'ndan Abbas'a Destek", *Radikal*, 13 Ocak 2013.
- 67 "Filistinli Tutuklular İçin "Arap Fonu""", *Radikal*, 24 Aralık 2012.